

ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ СТАНУ ГОТОВНОСТІ ФАХІВЦІВ СПЕЦІАЛЬНИХ ПІДРОЗДІЛІВ МВС УКРАЇНИ ДО ВИКОНАННЯ ФУНКЦІОНАЛЬНИХ ОБОВ'ЯЗКІВ

Соціальна спрямованість, професійний зміст, особливості розвитку й формування психологічної готовності кадрового складу системи МВС України обумовлені насамперед труднощами розвитку українського суспільства взагалі та системи правоохоронних органів зокрема.

При цьому слід зазначити, що проблема боротьби зі злочинністю в сучасній Україні підноситься на загальнодержавний рівень у зв'язку з ускладненням криміногенної обстановки, зміною якісних характеристик злочинності. В умовах якісної зміни злочинності в нашому суспільстві працівники органів внутрішніх справ повинні вміти швидко орієнтуватися у виборі оптимальних засобів захисту суспільства, виробленні стратегії безпеки, організації превентивних заходів охорони населення від злочинних посягань.

На особливу увагу в цьому аспекті заслуговує діяльність підрозділів міліції швидкого реагування. Українці напружені соціально-психологічні умови професійної діяльності цих підрозділів загострюються також соціально-економічними труднощами. У такій ситуації психологічна робота, на жаль, не є пріоритетним завданням керівників усіх рівнів системи МВС України. Незважаючи на вжиті заходи, напружений характер професійної діяльності фахівців спеціальних підрозділів, висока відповідальність і висока

психологічна ціна результатів їх діяльності, наявність невизначеності й інформаційних перевантажень, висока ймовірність виникнення непередбачених подій, загроза здоров'ю й життю – все це може бути причинами виникнення труднощів при здійсненні професійної діяльності в особливих умовах, викликати у працівників спеціальних підрозділів МВС України стану напруженості, поставити під загрозу зриву вирішення професійного завдання. Отже, вирішення проблеми психологічної готовності працівників органів внутрішніх справ до професійної діяльності має низьке особливе соціальне й політичне значення.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Проблемі готовності до професійної діяльності приділяли увагу багато вчених. Внесок у розвиток поняття «стан готовності» як у загальнотеоретичному, так і в прикладному аспектах зробили А. Ц. Пуні, Є. Г. Козлов, В. О. Гаспарян, М. А. Мазмязян, Н. Д. Левітов, В. Н. Пушкін, Л. С. Нерсисян, Г. М. Газаєва, А. А. Ухтомський, М. І. Виноградова, Б. Ф. Ломов, П. А. Рудик, М. А. Котик, А. Д. Ганюшкін, В. Е. Єфімов, А. Р. Лурія тощо.

Питання формування готовності знайшли своє відбиття й одержали подальший розвиток у теорії та практиці професійної підготовки насамперед стосовно діяльності людини в особливих напружених умовах. Багатопланові дослідження проблеми здійснили психологи

В. І. Варваров, О. Д. Глотчкін, М. І. Дьяченко, Л. А. Кандибович, В. П. Каширін, М. П. Коробейников, П. А. Корчемний, Л. Н. Кузнецов, О. Т. Ростунов, А. М. Столяренко, В. В. Сисоєв, С. І. Сьєдін, О. В. Тимченко, Н. Ф. Феденко, В. Т. Юсов, які проаналізували процес психологічної підготовки з урахуванням специфіки особливостей діяльності конкретного фахівця. Вказані автори визначають, що сутність психологічної підготовки полягає в цілеспрямованому впливі на психіку працівників з метою формування у особового складу психологічної готовності, стійкості, інших характеристик і якостей, які забезпечують високу надійність дій в умовах, що вимагають високих нервово-психічних витрат.

Таким чином, необхідно відзначити, що авторикладають у поняття «стан готовності» різний зміст. Це пов'язано, на наш погляд, із тим, що вони застосовують різні підходи: 1) до розуміння психіки; 2) до розуміння сутності готовності; 3) до дослідження різних видів діяльності.

Мета даної роботи – на основі аналізу основних психологічних детермінант, що впливають на ефективність та надійність виконання професійних завдань різного рівня складності, визначити зміст основних структурних компонентів довгострокової та короткострокової психологічної готовності фахівців спеціальних підрозділів МВС України.

Деякі вчені, розглядаючи психологічну стійкість як найважливішу професійну характеристику особистості, багаторівневий і системний об'єкт професійної підготовки в динаміці протікання й цілісної взаємодії компонентів, виділяють у понятті психологічної готовності внутрішню настроєність на самовіддане поведіння, мобілізованість всіх сил на активні й доцільні дії [1; 2]. У той же час визначається, що для позначення психологічного компонента збереження ефективності діяльності в екстремальних умовах працівником служби швидкого реагування більш доцільний термін «психологічна стійкість». Однак недостатньо виділяється взаємозв'язок між поняттями «психологічна готовність» і «психологічна стійкість», прояв стійкості не розглядається як якісна сторона готовності, хоча на стадії виконання дії може йтися про готовність до стійкості.

Однак у випадку, коли психологічна готовність триває певний час (навчальна, службова, суспільна, трудова, спортивна діяльність), вона вимагає широкої й глибокої активізації психіки. У цьому випадку мова йде про єдність

тимчасової (ситуативної) і тривалої (стійкої) психологічної готовності. Така точка зору відбиває погляд автора на стан психологічної готовності як на комплексний стан. Для становлення психологічної готовності характерна тенденція переходу від вузької тимчасової сфери дії готовності до більш широкої.

Питання формування готовності знайшли своє відбиття й одержали подальший розвиток у теорії та практиці професійної підготовки насамперед стосовно діяльності людини в особливих напружених умовах.

Готовність до трудової діяльності розглядається як динаміка впрацьовуваності людини. Готовність спортсмена до старту – як мобілізаційна впевненість у своїх силах, прагнення проявити себе й домогтися перемоги, оптимальне емоційне збудження, висока стійкість до перешкод і здатність управляти своєю поведінкою у спортивній боротьбі. Під готовністю оператора розуміють стан очікування екстрених дій на сигнал, час надходження якого не визначено. Готовність льотчика припускає сформованість образу майбутнього польоту. Зміст поняття «готовність» визначається багато в чому подібними теоретичними уявленнями, пов'язаними з домінуванням діяльнісного підходу у вітчизняній психологічній науці.

У функціонально-системному аспекті готовність визначає насамперед цільові, тимчасові, ресурсні, операціонально-інструментальні, продуктивні параметри діяльності співробітника. У межах ситуації готовність як інтегральний системний параметр психіки працівника характеризує функціональні особливості активації, доцільності й спрямованості службової діяльності, ефективності її реалізації й стійкості до негативних факторів, а також до відновлення системи професійно-важливих якостей працівника для його подальших дій [3].

Отже, слід зауважити, що готовність до професійної діяльності розглядається як стан, що передуює певній діяльності; це стан, у якому концентруються можливості людини, досягають найвищого ступеня; він проявляється перед, під час виконання й при завершенні службового завдання; стан готовності до професійної діяльності має різні рівні й компонентну структуру; прояв готовності залежить від особливостей особистості й умов діяльності. Стан готовності має складну динамічну структуру, що включає сукупність емоційних, вольових, мотиваційних, пізнавальних, операціональних аспектів, процесів, властивостей, утворень, станів психіки людини в їх співвідношенні

із зовнішніми ситуаційними умовами й майбутніми завданнями.

Однак у проаналізованих дослідженнях не розглядається сутність і структура готовності до діяльності працівників органів внутрішніх справ, виходячи зі специфіки їх функціональних обов'язків, пов'язаних з боротьбою зі злочинами терористичного характеру. Досі відсутнє визначення змісту й показників, що характеризують готовність працівників ОВС до професійної діяльності з припинення злочинів терористичного характеру.

У наявних дослідженнях недостатньо повно відбиті особливості формування, розвитку й реалізації готовності у важких ситуаціях службової діяльності. Таким чином, ми вважаємо за потрібне узагальнити отримані данні та співвіднести їх зі специфічними особливостями діяльності фахівців спеціальних підрозділів МВС України.

Стан готовності обумовлюється стійкими психічними особливостями, властивими даній людині. На стан психологічної готовності впливають і ті конкретні умови, у яких здійснюється діяльність.

До об'єктивних та суб'єктивних факторів, що обумовлюють психологічну готовність, варто віднести:

- зміст завдань, їх труднощі, новизну, творчий характер;
- обстановку діяльності, приклад поведінки оточуючих;
- особливості стимулювання дій і результатів;
- мотивацію, прагнення до досягнення того або іншого результату;
- оцінку «імовірності» його досягнення;
- самооцінку власної готовності;
- попередній нервово-психічний стан;
- стан здоров'я й фізичне самопочуття;
- особистий досвід мобілізації сил на вирішення завдань великої складності;
- уміння контролювати й регулювати рівень свого стану готовності;
- уміння самоналаштовуватись, створювати оптимальні внутрішні умови для майбутньої діяльності.

Динамічну структуру стану психологічної готовності до складних видів діяльності утворюють такі взаємозалежні елементи:

- 1) усвідомлення своїх потреб, вимог суспільства, колективу або завдання, поставленого іншими людьми;
- 2) усвідомлення цілей, досягнення яких приведе до задоволення потреб або виконання поставленого завдання;

3) осмислювання й оцінка умов, у яких будуть вчинятися майбутні дії, актуалізація досвіду, пов'язаного в минулому з вирішенням завдань і виконанням подібних вимог;

4) визначення на основі досвіду й оцінки майбутніх умов діяльності найбільш імовірних і допоміжних способів рішення завдань або виконання вимог;

5) прогнозування рівня розвитку інтелектуальних, емоційних, мотиваційних і вольових процесів, оцінка співвідношення своїх можливостей, рівня вимог і необхідності досягнення певного результату;

6) мобілізація сил відповідно до умов і завдань, самонавіяння в досягненні мети [4].

У результаті фахівець налаштовується на певну поведінку, на вчинення дій, необхідних для досягнення поставленої мети; готує, якщо необхідно, матеріальну базу для виконання завдання, а якщо умови досягнення мети залежать певною мірою від нього, – створює ці умови, а також виконує підготовчі дії, знаходить потрібну інформацію, виконує вправи, тренується, малює схеми можливого розвитку подій тощо; з початком практичних дій уважно стежить за зміною обстановки, оцінює адекватність своїх дій, модель яких він побудував заздалегідь, прагне використовувати оптимальні умови й засоби, що ведуть до досягнення мети, свідомо управляє собою.

Висновки. Отже, стан психологічної готовності має складну структуру, є вираженням сукупності інтелектуальних, емоційних, мотиваційних і вольових сторін психіки людини в їх співвідношенні із зовнішніми умовами й майбутніми завданнями [3; 5; 6]. Формування психологічної готовності, особливо тривалої, означає утворення тих необхідних відносин, установок, досвіду, майстерності та властивостей особистості, які забезпечують людині можливість свідомо й сумлінно, зі знанням справи працювати. В такій ситуації провідні позиції має мотиваційний момент. Усвідомлення суспільної та особистої значущості праці сприяє підвищенню готовності до її виконання. Разом із тим, необхідні певні об'єктивні умови діяльності, які б сприяли реальному втіленню готовності та подальшому її розвитку.

Важливою умовою формування готовності до праці є відповідність суб'єктивних властивостей і, в першу чергу, схильностей і здатностей працівника характеру професії. Наявність таких схильностей і здатностей забезпечує успіх і творчий підхід до діяльності.

Готовність до діяльності розвивається

й міцніє завдяки загальним і професійним знанням, умінням і навичкам, розвитку професійно важливих якостей особистості.

Формування особистісних передумов готовності до діяльності має особливе значення, оскільки ці передумови є одним із її найважливіших складників успіху. Мотиви поведінки перед виконанням складного завдання мають складний і нерідко суперечливий характер. Людина може навіть шукати привід, щоб ухилитися від участі у виконанні складного завдання, пов'язаного з ризиком, великими труднощами [7; 8]. Позитивне ставлення до завдання спонукає виявляти цікавість до нього, активізує пізнавальну активність та змушує виконувати з піднесенням більший обсяг підготовчої роботи протягом меншого періоду часу. Саме завдання набуває в цьому випадку більшу спонукальну силу, тому що відповідає потребам, запитам і установкам особистості.

При нейтральному або пасивному ставленні до завдання позитивний результат також може бути досягнутий, але підготовчі дії по-

требують більшої напруги або перенапруги сил, що негативно позначається на рівні психологічної готовності. Поведінка такої людини включає інші психологічні компоненти, ґрунтується на іншому співвідношенні психічних процесів і властивостей, вона більше залежить від неусвідомлених спонукань і збігу обставин. Справа може дійти до ігнорування інтересів колективу, коли людина починає керуватися вузькоособистими прагненнями.

Поведінка ж людини, у якій домінує мотив виконати поставлене завдання, має іншу структуру: сприйняття, мислення, пам'ять, воля, почуття – уся психічна діяльність орієнтована на досягнення поставленої мети. У цьому випадку фахівець підрозділу швидкого реагування буде здатний урахувати інтереси колективу (групи бойового шиккування), матиме чітке уявлення про колективне завдання й досить сильне прагнення до його досягнення.

Таким чином, стан готовності залежить від мотивів поведінки особистості, її потреб, ставлення до оточуючих, до поставлених вимог, до своїх можливостей.

Література

1. Березин Ф. Б. Психическая и психофизиологическая адаптация человека / Ф. В. Березин. – Л. : Наука, 1988. – 270 с.
2. Никифоров Г. С. Психология профессиональной подготовки / [Г. С. Никифоров, А. М. Зимичев, С. И. Макшанов, С. Т. Джанерьян ; под общ. ред. Г. С. Никифорова]. - СПб. : Изд-во С.-Петер. ун-та, 1993. – 169 с.
3. Ковальська І. Е. Формування психологічної готовності членів громадських формувань до охорони державного кордону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.09 / І. Е. Ковальська. – Хмельницький, 2009. – 20 с.
4. Тимченко А. В. Прикладная психология в практике правоохранительной деятельности / А. В. Тимченко, В. Е. Христинко. – Х. : Одиссей, 2004. – 448 с.
5. Будник С. М. Формування психологічної готовності офіцерів-прикордонників до творчого вирішення завдань управлінської діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07. / С. М. Будник. – Хмельницький, 2006. – 20 с.
6. Горелов І. Ю. Психологічна готовність працівників ОВС до застосування вогнепально-силового впливу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.09 / І. Ю. Горелов. – Х., 2008. – 19 с.
7. Маришук В. Л. Психологические основы формирования профессионально значимых качеств : дис. ... д-ра психол. наук / В. Л. Маришук. – М., 1982. – 346 с.
8. Матохнюк Л. О. Формування психологічної готовності майбутніх інженерів-прикордонників до професійної діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / Л. О. Матохнюк. – Хмельницький, – 2006. – 20 с.

Надійшла до редколегії 30.11.2009

Анотації

Розглянуто сутність і структуру формування психологічної готовності фахівців спеціальних підрозділів МВС України до виконання службових завдань відповідно до специфіки функціональних обов'язків.

Рассмотрена сущность и структура формирования психологической готовности специалистов специальных подразделений МВД Украины к выполнению служебных задач согласно специфике функциональных обязанностей.

The essence and structure of psychological readiness formation of specialists of special units of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine to execute service tasks according to specific characters of functional duties are researched.